

L'educació incessant:
les idees pedagògiques de Jean-Marie Guyau
*An incessant education:
Jean-Marie Guyau's pedagogical ideas*

Jordi Riba Miralles
Universitat Autònoma de Barcelona

«Així, veiem que en una autèntica educació hi ha molt per fer».
«Pel que fa al lliure conreu de les facultats de l'ànima, podem veure que encara està progressant» (Kant).¹

Data de recepció de l'original: maig de 2010

Data d'acceptació: juny de 2010

ABSTRACT

Who was this philosopher? Sol Ferrer says that his father considered him the author who had most influenced him. Jean-Marie Guyau, despite its short life, is an author at the crossroads of several eras. His views on education earned him an international audience. With the support of a moral philosophy, he wrote about how education should be in order to enable young people to cope with a new, complex and difficult world in the best conditions.

KEY WORDS: Jean-Marie Guyau, Ferrer i Guàrdia, Nietzsche, Spencer, moral philosophy, moral education.

¹ KANT, Immanuel. *Sobre pedagogia*. Vic: Eumo, 1991, pàg. 15 i 40.

RESUM

Qui fou aquest filòsof de qui Sol Ferrer diu que el seu pare, Ferrer i Guàrdia, considerava l'autor que més l'havia influenciat? Jean-Marie Guyau, no obstant la seva curta vida, és un autor a la cruïlla de diverses èpoques. Els seus punts de vista sobre l'educació li van valer una audiència internacional. Amb el suport d'una filosofia moral, escrigué sobre la manera com hauria d'ésser l'educació que permetés als joves afrontar en les millors condicions, un món nou, complex i difícil.

PARAULES CLAU: Jean-Marie Guyau, Ferrer i Guàrdia, Nietzsche, Spencer, filosofia moral, educació moral.

RESUMEN

¿Quién fue este filósofo, de quien Sol Ferrer dice que su padre Ferrer y Guardia consideraba el autor que más le había influenciado? Jean-Marie Guyau, no obstante su corta vida, es un autor en el cruce de varias épocas. Sus puntos de vista sobre la educación le valieron una audiencia internacional. Con el apoyo de una filosofía moral, escribió sobre cómo debería ser la educación que permitiera a los jóvenes afrontar en las mejores condiciones un mundo nuevo, complejo y difícil.

PALABRAS CLAVE: Jean-Marie Guyau, Ferrer i Guàrdia, Nietzsche, Spencer, filosofía moral, educación moral.

Qui fou aquest filòsof de qui Sol Ferrer diu que el seu pare, Ferrer i Guàrdia, considerava l'autor que més l'havia influenciat?² I que hauria llegit a París, els anys que hi va viure, en les seves llargues sessions a la Biblioteca Nacional.

Jean-Marie Guyau, no obstant la seva curta vida, és un autor a la cruïlla de diverses èpoques. Va poder conèixer el Segon Imperi, la Comuna, la invasió alemanya del seu país i la instal·lació progressiva de la Tercera República. Hereu de Plató i de Kant, fou també influenciat per Comte i Spencer. Els seus punts de vista sobre l'educació li van valer en aquell moment una audiència

² Cf. FERRER, Sol. *Vida y obra de Francisco Ferrer*. Barcelona: Caralt editors, 1980.

internacional. Amb el suport d'una filosofia moral, va voler fer una síntesi entre els ideals clàssics, les noves perspectives de la sociologia de Spencer i el punt de vista llibertari de Tolstoj, de cara a l'assoliment d'una educació que havia de permetre als joves afrontar en les millors condicions, un món nou, complex i difícil. Malgrat això, les obres del filòsof Jean-Marie Guyau són desconegudes avui en dia.³

Nascut el 1854 a Laval, era el fill d'Augustine Tuillerie, distingida educadora, més conegut sota el pseudònim de G. Bruno, autora de llibres que van experimentar una considerable difusió, entre d'altres: *Francinet*, *Le Tour de la France par deux enfants*⁴ i *Les Enfants de Marcel*. Fidel ell mateix a la tradició familiar, va escriure llibres per a nens i una notable obra sobre pedagogia, molt ben rebuda a l'època, també en altres països, com Alemanya, els Estats Units, Itàlia i Espanya.

La formació de Guyau, de conformitat amb els desitjos de la seva mare i Alfred Fouillée, el seu oncle i filòsof molt reconegut a l'època, que més tard es va casar amb la seva mare, no podria haver estat més convencional: Plató, Epictet i Kant van ser objecte dels seus estudis, i entre els contemporanis, Comte, Spencer i Biran i la seva «filosofia de l'esforç».⁵

A disset anys va obtenir la seva llicenciatura en Lletres i immediatament després es va dedicar a la traducció del *Manual* d'Epictet, precedida pel seu propi estudi dels estoics. En el mateix període, sota el pseudònim de Théophile Redon, va participar en un concurs a San Francisco amb una obra sobre l'educació i la moral, que li va fer aconseguir un premi. Dos anys més tard, amb només dinou anys, va rebre el segon premi, aquesta vegada de la prestigiosa Acadèmia de Ciències Morals i Polítiques de París, per un assaig sobre *La Història i la crítica de la moral utilitària*. Aquest treball, posteriorment desenvolupat, es va publicar en dos volums sota els títols *La moral d'Epicur* i *La moral anglesa contemporània*, respectivament, el 1878 i 1879.

Però, molt jove, va contreure la tuberculosi, i el 1876, un any després del seu nomenament com a professor del Liceu Condorcet (on uns quants anys més tard Ferrer i Guàrdia va ensenyar), va haver d'abandonar la feina. La seva malaltia el va obligar a buscar un clima més suau que el de París per passar-hi

³ Cf. CONTINI, Annamaria. *Jean-Marie Guyau, une philosophie de la vie et de l'esthétique*. Paris: l'Harmattan, 2001; RIBA, Jordi. *La morale anémique de Jean-Marie Guyau*. Paris: l'Harmattan, 1999.

⁴ A prop de vuit milions d'exemplars venuts.

⁵ Vegeu les precisions que Émile Berthelot va fer a la sessió de la Societat Francesa de Filosofia del 28 de desembre de 1905, consagrada a Guyau, que foren publicades al Butlletí de la dita societat l'any 1906.

els hiverns: en primer lloc va triar la costa atlàntica, Biarritz i Pau foren els llocs escollits, i després optà per la mediterrània Niça. I des de 1881 es va instal·lar de forma permanent a prop de Menton. Aquests van ser els seus anys més prolífics. Aquest mateix any 1881 va publicar un llibre de poemes titulat *Vers d'un philosophe*. El 1884, el llibre *Les problèmes de l'esthétique contemporaine*, i l'any següent, *Esquisse d'une morale sans obligation ni sanction* —treball dedicat a l'ètica en el qual se subratlla que els principis morals i estètics sorgeixen de la mateixa realitat de la vida. Aquest llibre li va valer l'admiració de Nietzsche, que el va anotar àmpliament, i encara avui es poden llegir aquestes anotacions a l'exemplar que se'n guarda a l'arxiu de Nietzsche a Weimar.

Un estudi sociològic sobre la religió, titulat *L'Irréligion de l'avenir*, va ser la darrera obra publicada abans de la seva mort. Guyau va morir l'any següent, 1887, a Menton, a l'edat de trenta-tres anys. Va ser enterrat al cementiri de Menton el mateix dia que Nietzsche va abandonar per sempre la Costa Blava.⁶

Alfred Fouillée en va publicar pòstumament alguns textos inèdits que li quedaven. El primer, el 1889, fou el mencionat text sobre educació, que sota el títol *Éducation et hérédité*, va ser considerat des del principi com un clàssic de l'ensenyament i va ser molt acreditat entre sociòlegs nord-americans de principis de segle. Fouillée també va publicar *L'Art du point de vue sociologique*. Finalment, l'any 1890, es publicà l'última obra pòstuma de Guyau: es tracta d'una edició, augmentada i supervisada per Bergson, d'un text titulat *La Genèse de l'idée du temps*, que Guyau ja havia publicat el 1885 a la *Revue Philosophique*.

Després de la mort de Guyau, gairebé totes les seves obres van ser traduïdes als idiomes europeus més importants. Les seves obres completes ho van ser al rus i a l'alemany.⁷ El 1906 la seva filosofia es va discutir a la Societat Francesa de Filosofia, però el 1928 el filòsof i teòleg alemany Hans Pfeil⁸ ja parlà de Guyau com un filòsof desconegut a Alemanya, igual com havia ocorregut a França, on la seva obra ja havia estat eclipsada per la de Bergson i la de Nietzsche.

⁶ Per a una millor descripció de la relació entre ambdós filòsofs, vegeu el meu text «Nietzsche y Guyau: la mirada del otro», *Perspectivas nietzscheanas*. Buenos Aires: 1998.

⁷ L'edició de les obres completes de Guyau en llengua alemanya és deguda a Ernst Bergmann, que hi ha escrit igualment un important estudi introductiu: *Die Philosophie Guyaus*. Leipzig: 1912.

⁸ PFEIL, Hans. *Guyau und die Philosophie des Lebens*. Ausbourg: 1928.

INFLUÈNCIES I CONTEXT

Guyau, com ja ha estat assenyalat, va publicar, a més de la seva extensa obra filosòfica, una sèrie d'obres per a les escoles molt apreciades a l'època: *Première année de lecture courante*, *L'Année préparatoire*, *L'Année enfantine*. No hem d'oblidar que l'època en què va publicar la major part de la seva obra està marcada pel desenvolupament de l'escola pública de Jules Ferry i l'establiment d'una educació cívica i moral a les escoles primàries.

Però abans, a setze anys, Guyau havia estat testimoni de la confrontació entre França i Alemanya, l'efecte de la qual va ser força notable. De fet, els intercanvis culturals⁹ entre els dos països eren encara més intensos en la mesura que cada un era un mite per l'altre: França ho era per la literatura i la Revolució, Alemanya per la filosofia. La reacció de Guyau davant d'aquest enfrontament ens és desconeguda, però com no podem imaginar que es va enfonsar l'optimisme compartit per Auguste Comte quan profetitzava que el progrés de la ciència i la tecnologia comportarien el final de les guerres i els règims militars?

Els conflictes militars, les revoltes dels treballadors, van enderrocar la idea d'un ordre nascut de progrés i van presentar el dubte en les ments dominades pel determinisme. Jean-Marie Guyau, com més endavant va fer Durkheim, va recórrer al concepte d'anomia per explicar els esdeveniments que escapaven cada cop més a les explicacions causals.¹⁰ L'establiment de la Tercera República, la creació d'un nou ordre moral,¹¹ afecta el pensament del jove Guyau, encara que hem d'assumir que foren les lectures fetes el que marcà amb més determini el seu pensament.

El període va ser també, des del punt de vista de les idees, molt complicat, ja que posà en competència i en oposició moltes tendències i molts moviments, com mai possiblement havia passat abans. El diagnòstic del moment va insistir en l'abundància¹² d'idees que floriren pertot arreu sense saber com conciliar-les: el desenvolupament de l'ideal democràtic, el creixement de la ciència, la competència per la possessió de la riquesa, el somni de tornar a la

⁹ Cf. DIGEON, Claude. *La Crise allemande de la pensée française, 1870-1914*. Paris: PUF, 1992.

¹⁰ DUVIGNAUD, Jean. *Hérésie et Subversion*. Paris: La Découverte, 1986, pàg. 136, estima sobre aquest tema que la Comuna de París va ser l'únic gran esdeveniment col·lectiu anòmic del segle XIX.

¹¹ Cf. BARNI, Jules. *La Morale dans la démocratie* [1868]. Paris: Kimé, 1996, una de les bíblies dels fundadors de la Tercera República. Barni fou també traductor de Kant.

¹² Cf. DARLU, M.-A. «Classification des idées morales du temps présent». A: *Morale sociale*. Paris: Alcan, 1909.

natura... són totes aliment del malestar intel·lectual de l'època, marcada per l'antagonisme entre classes socials, la reflexió sobre les diferències racials, la sensació de llibertat i de la necessitat de la igualtat, l'esperit d'individualisme confrontat al de renúncia; afegit a tot això, altres idees més antigues sobre el budisme, l'epicureisme, l'estoïcisme, es van revifar amb força, en un context on el cristianisme, tot i no ser l'únic, encara es manté com a punt de suport de moltes ments.

LA REFLEXIÓ MORAL

Sotmès a aquest corrent de contradiccions, pensadors com Guyau es pregunten què poden filosòficament oferir a les ments profundament pertorbadades. Es pregunten si hi ha un punt d'acord i de convergència on els pensaments es puguin retrobar. L'horitzó intel·lectual és ple de noves perspectives, en particular, l'evolucionisme que presenta l'obra de Spencer¹³ posa en qüestió els principis bàsics sobre els quals, no només reposava la concepció de la vida, sinó també l'art, la religió i les normes que regeixen la conducta humana, que s'han de considerar com a resultats històrics, el canvi d'opinions en el procés.

Els principis de l'evolució, aplicada a la consciència, conviden a descobrir l'origen de la societat per assistir a la gènesi de la consciència i seguir la formació de les idees morals: són el resultat de l'experiència acumulada per la humanitat i són l'aliment de la vida inconscient de cada individu.

El concepte de deure s'entén com el llegat que la humanitat antiga ha fet a la humanitat present, i és, per tant, anterior a tot raonament. De cap manera no es tracta de la veu de Déu, sinó de la veu dels morts, és una expressió de govern dels morts sobre els vivents, del qual Comte ens parla. En un article sobre la crisi de la moral, atribuït a Scherer, hi ha una anàlisi d'aquesta nova concepció de la moralitat, i l'autor es pregunta què hauria pensat Kant en descobrir que les idees no descendeixen d'un cel totalment pur, sinó que són fruit d'una llarga història de llàgrimes, sang i errors humans.

La concepció evolucionista de la moralitat s'anava convertint en omnipresent; com ha assenyalat M.-A. Darlu, implica, entre altres coses, que la moral té un origen social, el bé i el mal consisteixen essencialment en la relació que les nostres accions tenen amb l'interès i les condicions de la vida social. Allò que estimula el desenvolupament de la societat és bo, i si no, es considera que

¹³ Cf. BEQUEMONT, Daniel; MUCCHIELLI, Laurent. *Le Cas Spencer*. Paris: PUF, 1998.

promou el mal. Per tant, la moral, vista com una branca de les ciències socials, perd el seu origen religiós i la seva aurèola divina. Aquesta tendència, que sorgeix de les obres de Comte i Spencer, va créixer al llarg del segle XIX, i Guyau incorpora la idea que les dificultats aniran creixent a causa de l'evolució de la societat cap a una més alta complexitat:

«plus un organisme est parfait et par conséquent complexe, plus son développement harmonieux se trouve confronté à des obstacles».¹⁴

Basant-se en aquest punt de vista filosòfic, la preocupació pel futur el va portar a escriure *Educació i herència*.¹⁵ Aquest text, escrit al final de la seva curta vida, va ser traduït a diversos idiomes i es va convertir amb el temps en un clàssic. Va gaudir especialment de molt d'èxit als Estats Units, on s'utilitzà sovint com un llibre de referència. Aquest llibre, com tota l'obra de Guyau, s'inscriu en un context marcat, per una banda, per la influència de Kant, molt present en tota la tradició filosòfica francesa de la segona meitat del segle XIX; i per l'altra, per escrits dels filòsofs utilitaristes i evolucionistes anglesos. La idea de l'educació implica un objectiu de progrés, a partir de la Il·lustració, i adaptable al segle XIX, amb les idees evolucionistes fent de mitjanceres.

Guyau va restaurar, com ja s'ha dit, el sentit i el culte de la vida, fins i tot abans de William James, Nietzsche i Bergson. Es tractava de «la vida intensa i expansiva», de l'esforç acompanyat de l'esperança.¹⁶ Aquesta idea va despertar en ell la idea d'educació com donar concordança a la vida individual dins la vida social. En aquesta perspectiva, Guyau va voler caracteritzar d'anòmica la seva filosofia, en el sentit que per ell la normalitat possible és viable en éssers humans, sense recórrer als grans sacrificis per guanyar la virtut o la felicitat, perquè és difícil d'aconseguir. El possible és només la primera adaptació al medi, i la moralitat, que no comporta ni la recerca de la virtut o de la felicitat, simplement s'ha d'ensenyar a millorar l'adaptació dels éssers humans al seu entorn individual i social. La seva concepció de la moralitat podria estar més a prop del que Lipovetsky ha anomenat «una ètica indolora dels temps democràtics».¹⁷

¹⁴ Guyau fa la citació sense donar cap referència.

¹⁵ GUYAU, Jean-Marie. *Éducation et hérédité*. Paris: Alcan, 1889.

¹⁶ Cf. GUYAU, Jean-Marie. *Esquisse d'une morale sans obligation ni sanction*. Paris: Fayard, 1985.

¹⁷ Cf. LIPOVETSKY, Gilles. *Le Crépuscule du devoir*. Paris: Gallimard, 1992, pàg. 152.

LES IDEES PEDAGÒGIQUES

Guyau repren aquest tema en les seves idees educatives. La veritable educació, diu, ha de ser desinteressada: educa el nen per a si mateix, per al país i especialment per a tota la humanitat. Es tracta de l'universalisme kantian, que en Guyau adopta l'aparença de la solidaritat. L'educació vinculada a la idea de la vida pren la forma de l'educació solidària, no només amb els altres, sinó també amb les generacions futures. La dificultat de la tasca de l'educació, aleshores com ara, va néixer com a dificultat d'harmonitzar les dimensions individual i social de l'existència amb un esperit universal i de solidaritat que busca l'educació per a tothom.

Alfred Fouillée escriu en el seu llibre sobre l'educació que Guyau es manté fidel a la seva principal preocupació: donar el primer lloc a la formació moral, cosa que va donar lloc al fet que desenvolupés amb més aprofundiment el principi de la moralitat, en relació amb la manera com ho havia fet en el seu anterior treball, l'*Esquisse d'une morale sans obligation ni sanction*. En aquest llibre havia posat més l'èmfasi en l'aspecte individual de la moral concebuda com la vida més intensa i més extensa. Per contra, a *Éducation et hérédité* insisteix en l'aspecte social de la moralitat. Per Guyau l'activitat real de la persona és una activitat social. Descriu aquest moment com a «ideal límit», de la mateixa manera com en els Pensaments sobre l'educació Kant assenyala que «l'era de la moralització» és la primera de les finalitats de l'educació a aconseguir:

«Un dels principis de l'art educatiu que haurien de tenir en compte sobre-tot els homes que planifiquen l'educació és que els nens han de ser educats no solament de cara a l'estat actual de l'espècie humana, sinó també de cara a un estat futur possiblement millor, és a dir, d'acord amb la idea de la humanitat i amb el seu destí global».¹⁸

En aquesta perspectiva, Guyau dona una definició de la pedagogia que l'apropa a les idees de Kant:

«Nous pourrions définir la pédagogie comme l'art d'adapter les générations nouvelles aux conditions de la vie la plus intense et la plus féconde pour l'individu et pour l'espèce. On s'est demandé si l'éducation a un but indi-

¹⁸ KANT, Emmanuel. *Sobre Pedagogia*. Vic: Eumo, 1991, pàg. 12.

viduel ou un but social; elle a ces deux buts à la fois: elle est précisément la recherche des moyens de mettre d'accord la vie individuelle la plus intense avec la vie sociale la plus extensive».¹⁹

El nostre autor continua dient que l'educació ha de tractar de convèncer el nen que és capaç del bé i incapaç del mal. Per tant, es tracta d'una educació de la voluntat:²⁰ ser moral és, doncs, sentir la força de la voluntat i dels molts poders que hom porta en si mateix; concebre la superioritat del possible amb l'objectiu universal sobre d'aquells que tenen objectius específics, la unió de tendències essencials en la naturalesa humana creix amb la distància a la pura necessitat inherent a les funcions del cos gruixut. Per aquesta raó, la moral és el gran objectiu de l'educació. Fouillée diu sobre això:

«Pour Guyau, l'éducation morale consiste essentiellement à développer, dans l'esprit de l'enfant, la représentation d'un moi idéal qui, par la persistance et la profondeur de son action intime, devienne l'idée-force directrice de sa conduite. Ce moi idéal est en même temps le moi normal. De plus et surtout, il faut faire comprendre à l'enfant que la réalisation de son moi social, passe par l'élargissement de ses sympathies vraiment humaines et de ses intérêts vraiment humains. Il faut que l'enfant se sente continuellement en communication étroite avec la société entière dont il fait partie et que son moi devienne ainsi de plus en plus identique à celui de tous. Il y a quelque chose de nous dans les autres hommes, et ce n'est pas sans raison que nous nous sentons dégradés à nos propres yeux par quiconque dégrade l'humanité».²¹

Hi ha, no obstant això, entre els dos filòsofs un desacord significatiu pel que fa a la manera de mirar cap endavant. Guyau va dir sobre això:

«L'avenir, c'est nous qui le déciderons peut-être, par la manière dont nous aurons élevé les générations nouvelles».²²

¹⁹ GUYAU, Jean-Marie. *Education et hérédité*, pàg. IX.

²⁰ Cf. PAYOT, Jules. *L'Éducation de la volonté*. Paris: Alcan, 1894.

²¹ FOUILLÉE, Alfred. *La Morale, l'art et la religion d'après Guyau*. 8a ed. Paris: Alcan, 1913, pàg. 223.

²² GUYAU, Jean-Marie. *Éducation et hérédité*, pàg. IX.

Juntament amb això, podríem recordar les últimes paraules del seu llibre *Esquisse d'une morale sans obligation ni sanction*:

«Nulle main ne nous dirige, nul œil ne voit pour nous; le gouvernail est brisé depuis longtemps ou plutôt il n'y en a jamais eu, il est à faire: c'est une grande tâche, et c'est notre tâche».²³

Així, Guyau, que havia extret alguns dels seus pensaments dels filòsofs contemporanis anglesos,²⁴ apareix en desacord amb ells sobre aquest punt i va dir que s'havia equivocat perquè havia confós de manera absoluta la moral amb l'instint social: es confon probablement en la realitat pràctica, però la realitat no esgota totes les possibilitats.²⁵ Creu efectivament que:

«Si l'on veut exercer sur les enfants une influence morale, il faut diriger leurs actions avant de leur enseigner des maximes».²⁶

Així doncs, la veritable educació necessàriament ha de tendir al desenvolupament de totes les facultats del nen, provocar el desig d'acció i de la pròpia activitat; donar-se com a objectiu un desenvolupament harmoniós, com ja va ser assenyalat abans que ell per Leibniz, Locke i Voltaire. La millor educació és aquella que no és simplement instructiva, sinó suggestiva i, per tant, directora. És en aquest sentit que Guyau s'oposa a les idees pedagògiques de Tolstoj, molt presents a l'època:

«Tolstoï, dans son École d'Yasnïa Poliana, part de ce principe que toute règle à l'école est illégitime, que la liberté de l'enfant est inviolable, que le maître doit même recevoir des élèves l'indication des matières à étudier et des méthodes à suivre. Tolstoï croit que la vraie liberté existe avant toute culture, que la Providence suffit à tourner vers le vrai et le bien les hommes abandonnés à eux-mêmes».²⁷

²³ GUYAU, Jean-Marie. *Esquisse d'une morale...*, pàg. 222.

²⁴ Cf. GUYAU, Jean-Marie. *La Morale anglaise contemporaine*. Paris: Baillière, 1879.

²⁵ GUYAU, Jean-Marie. *Éducation et hérédité*, pàg. 59.

²⁶ *Ibid.*, pàg. 79.

²⁷ *Ibid.*, pàg. 138.

Però, segons creu Guyau, no s'ha de transmetre a l'escola la idea de la societat tal com el gran escriptor la concep, l'anarquia escolar és una preparació horrible per a la vida organitzada i legal de les societats actuals. L'escola no ha de convèncer el nen que la seva única llei és el seu plaer, reprimint pel de l'altre, o que la vida és feta per a la diversió. Guyau conclou que aquest sistema no crea ciutadans:

«Le but de toute réforme sociale et pédagogique ne doit pas être de diminuer dans la société humaine l'effort, condition essentielle de tout progrès, mais au contraire d'augmenter l'effort productif par une meilleure organisation et distribution des forces, comme on augmente souvent la qualité de travail produit dans une journée en ramenant de douze à dix les heures de travail».²⁸

Guyau afegeix, a més, que la plaga de la societat moderna està en l'oblit dels ensenyaments morals comparats amb els ensenyaments tècnics. Però té motius per dubtar de la possibilitat de l'ensenyament de la moral. Assenyala que tota l'educació moral ha d'incloure una part positiva i altres de conjecturals; a la part positiva un teorema fonamental ha d'ocupar la part principal de qualsevol tipus d'educació moral: la fecunditat de la vida. Intensificar i potenciar l'expansió de la vida és l'objectiu fonamental. Aquesta és la part que s'ha d'ensenyar.

«L'abus de l'instruction trop purement intellectuelle, loin de moraliser toujours, n'aboutit souvent qu'à faire des déclassés. Si l'enfant, devenu homme, ne parvient pas à ce qu'il ambitionnait, il s'en prend à la société, l'accuse de mauvaise organisation; dorénavant il verra tout en mal et détestera tout le monde. S'il est faible et épuisé, il ira dans ce qu'on a appelé le "régiment des résignés" de ceux qui ont baissé la tête, ne se sentant pas de force à se révolter, mais sont toujours prêts à servir les révoltés quand ceux-ci auront donné le premier assaut».²⁹

²⁸ GUYAU, Jean-Marie. *Education et hérédité*, pàg. 210.

²⁹ *Ibid.*, pàg. 131.

CONCLUSIÓ

La millor manera de fomentar el desenvolupament de l'ésser humà és en la idea que Guyau havia abordat ja en anteriors escrits, especialment a *l'Esquisse d'une morale sans obligation ni sanction*: el poder engendra el deure, ja que va abans. Aquesta idea, pròpia a tota la filosofia de Guyau, es repeteix al seu llibre sobre l'educació. Hi ha dins l'ésser humà una necessitat d'educació incessant, una idea que Guyau havia recollit de Flaubert, si ens atenim al que Fouillée indica a la seva introducció al llibre de Guyau.

Hem d'aprendre sempre: des d'aprendre a parlar fins a aprendre a morir. Per aquesta raó, sembla que el més raonable és preparar els futurs adults per adaptar-se als nous temps, en constant evolució. L'educació ha d'estar basada en projectes educatius que puguin proveir els joves d'eines que els permetin desenvolupar una comprensió del complex i canviant món en què vivim i que Guyau ja havia previst, com també havia posat en relleu el risc que correrem si no ho fem.

Aquesta necessitat de formació contínua va més enllà dels llocs tradicionals de transmissió: l'escola, l'institut i la universitat, i específicament, s'ha de dirigir cap a l'altre, en lloc d'afavorir les forces de gravitació sobre un mateix.